

BİR YENİDEN YAPILANMA KURAMIMIZ VAR MI?

- Yenilenmecî İdeolojinin Sorunları ve Geleceği Üzerine -

Mehmet EVKURAN*

"...Grup ya da millet kimliği üzerindeki konsensüs konusundaysa entelektüelin görevi, grubun doğal ya da Tanrı vergisi bir şey değil, ardında mücadelelerle dolu bir tarih yatan, inşa, imal, hatta kimi zaman da icat edilmiş, temsil edilmesi bazen önemli de olabilen bir nesne olduğunu göstermektir..."

Edward SAID

Abstract

Renaissance is a problem of mentality and it requires mental evolution radically. In Islamic tradition innovation and tajdeet has begun discussed as a fundamental problem dedicatedly in the ends of 19th century. Many thinkers and scholars have written books and articles on this matter. Nowadays we can understand that the innovation is a subject related with wider and systematic aspect. The scope of innovation has developed and contained these matters: perception of society, tradition, references and sources, definition of belief/iman, ethics, Islamic sciences, modern world.

Keywords: Renaissance, religion, tradition, society, culture, Islamic world, evolution.

1. Zamanın Ruhu ve Yenilenme

Uzun ve kesintisiz bir tarihe sahip olan bilimler ve düşünce yapıları (kesintisizlik kavramının bir yanılsama ve kurgu olabileceği ihtimalini de unutmamalıyız) muhtemelen köklü değişimleri ve devrimleri yaşamaz. Buna bağlı olarak da yeniden yapılanma ve yenilenme gibi güven bunalımı içeren köklü taleplere de maruz kalmaz. Çünkü değişim ve yenilenme kavramı 'doğru'ların nitelik değiştirdiği ve tahrif edildiği düşüncesine ya da en azından unutulduğu varsayımına dayanır.

Yenilenme problemi değer eksenli olmaktan çok kaçınılmaz biçimde olgu eksenlidir. Çünkü her ne kadar kuramsal tartışmalar ve değerlendirmeler yapmak önemli ise de yenilenme projesi, tikele ve belirli bir olgusal duruma temas eder. Spekülatif olarak mutlak doğruyu aramaktan farklı olarak, gerçekler dünyasındaki mümkün olan doğruyu gerçekleştirmeye yönelir. "Mutlak doğru" ve "en yüksek iyi" yerine "mümkün doğru" ve "pratik iyi" peşinde koşar. Bu özelliği ona pratik ve pragmatik bir karakter kazandırır.

* Doç. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Tarihin belirli dönemlerinde bazı fikirleri algılamak imkânsız iken diğer dönemlerde aynı fikirler egemen görüş haline gelebilmektedir. Elbette toplumsal yapının hareketlerinden bağımsız salt bir tarihsel etkiden söz etmek mümkün değildir. Bir toplumda yenilenmenin bağımsız bir düşünce sistemi olarak gündeme gelmesi, genellikle ortaya çıkan bir sorunla ilgilidir. Toplum kendi kendine yeterli olmaktan çıktığında ve tıkanma sürecine girdiğinde yenilenme bir 'kurtuluş ideolojisi' olarak etkin biçimde öne sürülür. Osmanlı-Türk deneyiminde görülen şey ise düşüşün ilk olarak politik ve askerî alanda yaşanmasına paralel olarak yenilenmenin bir 'devlet meselesi' olarak algılanmış olduğudur. Gerçekten de Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecinde yenilikçi düşünürler, aynı zamanda devlet bürokrasisinde görev yapan kimselerdir. Onların zihninde yenilenme/tecdit, hukuk alanından kelama, politikadan eğitime kadar hemen tüm sosyal yaşamlarını ilgilendiren bir içeriğe sahiptir ve dolayısıyla yenilenme konusu, üst düzeyde bir "*devlet meselesi*" olarak görülmüştür.

2. Yenilenmedeki Ontolojik Sorun Nedir?

Yenilenme sorunundaki ontolojik problem, sabit ve değişken olan öğelerin neler olduğu ve bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlendiği noktasında yoğunluk kazanır. Bu kuramsal çerçeve, yenilenme politikasının aktüelleşmesi açısından büyük önem taşır. Çünkü neyin sabit ve değişmez sayılıp neyin ona göre tanzim edileceği, kısaca, neyin neye göre düzenleneceği konusunda bir açıklık yoksa, yenilenme girişimi uygulamada büyük sorunlara yol açacaktır. Geleneksel İslam düşüncesinde yenilenme ve değişim ihtiyacının hissedilmediğini ve bu konuda bir şeyler yapılmadığını öne sürmek, hatalı bir düşüncedir. Usûl-u fıkıh âlimleri, dinin ilkeleriyle hayatın değişken karakteri arasında bir bağ ve denge kurma lüzumunu hissettiler ve bu konuyu ilmi bir sorun olarak ele aldılar. Usûl-u fıkıh geleneği, hayatın zorunlulukları ile dinin değişmeyen ilkeleri arasında kurulacak olan kalıcı ilişkinin metodolojisini oluşturma girişimleriyle doludur.

Abbâsîlerin ilk dönemleri olarak belirtilen tedvîn çağından önceki süreçte, Müslümanlar hayatın her alanında içtihat gerçeğiyle birlikte yaşıyorlardı. Henüz ortada sıkıca belirlenmiş bir usûl olmadığı için, düşünce üretmenin önünde büyük engeller de bulunmuyordu. Yeni durumlar ortaya çıkmaya başlayınca sorunları çözmeye kullanılacak bir metodoloji ve hukuk/fıkıh anlayışı oluşmaya başladı. Bu süreç o kadar hızlı biçimde ilerledi ki, kısa zamanda yönetim, vergi, cezalar, ticaret gibi temel konularda ekoller oluşmaya başladı. Asıllar ortaya konunca da bunlara ilişkin furû meseleleri ele alınmaya başladı. Mezheplerin sistematik yapılarının oluşması ve bunların siyasî ve coğrafi ihtiyaçlarla birleşmesine paralel olarak belirli kalıplar gelişti. İchtihat-tedvîn diyalektiğindeki gel-git kısa sürdü ve taklit zihniyetinin oluşma-

sına yol açtı. Bu durum sonraki çağlarda düşüncenin önünde büyük engel oluşturdu. Tadvîn döneminin asl ve temel referans sayıldığı bir taklit kültürü oluştu ve içtihat arzusu gittikçe zayıfladı. Taklit kültürü birikimi kendini oluşturan içtihat unsurlarını ve yaratıcı düşünceyi saygıyla korur. Ancak bu yaratıcılıktan etkin biçimde yararlanma yerine, bir itaat kültürü oluşturmak amacıyla onun otoritesine sığınmayı tercih eder. Bu açıdan göre örneğin, Ebu Hanife'nin yaptığı işin felsefesini anlamak değil, yaptığı işin sonucunu mekanik olarak tekrarlamak daha üstün görülür. Böyle yapmak daha güvenli bir yol olarak algılanır. Ayrıca sorumluluğu sefin sırtına atma kolaylığı da sunar. Esasen taklit mantığı da böyle çalışır. Oysa taklit ve sefe harfiyen ittibâ, dinî ve ilmî sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Dinin gücüne dayanarak boğucu ve tekdüze bir kültür oluşturma anlamına gelir. Yaratıcı düşüncenin canlandırılması için, taklitçi söylemin, etrafında dönüp tavaf ettiği ama içine girmekten kaçındığı bu dinamik köklerle iletişime geçilmesi ve içtihat yapma özgüveninin tekrar elde edilmesi gerekir.¹

Bugünden geriye baktığımızda bizdeki sorunun, kuralları bilmemek değil de uygulamamak olduğu anlaşılır. "*İçtihat, diğer bir içtihatla ortadan kalkmaz.*" "*İçtihadında yanılana bir, isabet edene de ilki sevap vardır.*"² türünden düşünce üretmeyi teşvik eden ilkeler fiilen imkânsızlaştırılmıştır. Bu, bazen içtihadı bir yandan onaylamakla birlikte oldukça ağır şartlar öne sürerek onu yerine getirilmesi imkânsız bir iş haline getirmekle, bazen de yeni içtihatlarla izin verilmesi durumunda fitneye kapı açacağı³ gerekçesiyle ondan uzak durarak yapılmıştır.⁴ Ancak diğer yandan hayat devam etmiş, sosyal değişimin zorunlulukları karşısında gereken düzenlemeler geri durulmamıştır. Bu düzenlemeler, çoğunlukla iktidarın ihtiyaçları ve otoriteye dair aciliyetler bağlamında hukukî meselelerde yapılmıştır. Mümkün olan en az miktarda düzenleme yaparak mevcudu korumak düşüncesiyle hareket edilmiş ve ayrı bir yenilenme düşüncesi klasiği oluşturulamamıştır. Yenilenme arzusu öne sürülen engellemelerle daima bastırılmıştır. Özellikle taklit dönemi adını verebileceğimiz ve hicretin 3. yüzyılından sonraki çağlarda yenilenme fiilen yapılan değil, yapmak istenen zayıf ve sonuçsuz girişimlerden ibaret kalmıştır. Günümüzde de yenilenme, düşünürlerin zihninde bir ütopya olmayı sürdürmektedir.

1 İçtihat kavramının İslam'ın ilk dönemlerinde nasıl anlaşıldığı ve uygulandığına dair bazı örnekler ve anlayışlar için bkz. Hüseyin Atay, *İslam'ı Yeniden Anlama*, Atay ve Atay, Ankara 2001, 321 vd.

2 Muhammed bin İdris eş-Şâfi'i, *Er-Risâle*, Mısır 1940, 477.

3 Bu kaygılara yol açacak türden hareketler tarihte olmuştur. Bir örnek olması bakımından materyalist görüşler taşıyan son dönem Osmanlı aydınlarından Abdullah Cevdet'in bir 'İçtihat kütüphanesi' ve ardından da 'İçtihat evi' kurduğunu hatırlayalım. Ayrıca çıkardığı dergiye de 'İçtihat mecmuası' adını vermiştir. Bu dergide ünlü Fransız materyalistlerinin hayatı ve görüşleri tanıtılıyor ve ülkede benzer anlayışa sahip bir çevre oluşturulmak amaçlanıyordu. Bkz. Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Elis Yayınları, Ankara 2005, 103, 104.

4 Son dönem Osmanlı-Türk düşüncesinde dinde yenilenme ekseninde yapılan içtihat tartışmaları için bakılabilir. Mehmet Evkuran, "'Kelam İlminin Yeniden İnşası' Sözü'nün Anlamı ve İçeriği Üzerine", *Kelam Koordinasyon Toplantısı ve "Kelam İlminin Yeniden İnşasında Geleniğin Yeri Sempozyumu"*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Elazığ 2004, 187 vd.

3. Toplum Nasıl Bir Varlıktır?

Durgunluğu ya da dinamizmi kendisine atfettiğimiz varlık toplumdur. O halde toplumun nasıl bir varlık olduğu, toplumun ontolojik statüsünün ne olduğu konusunda açık bir düşünceye varmamız gerekir. Toplumu anlamak için başvurulan çarpıcı yaklaşımlardan biri, onu farklı olanla karşılaştırmaktır. Toplumu, toplum olmayan bir varlıkla karşılaştırarak anlayabiliriz. Bu varlık alanı doğadır. Doğa insan için veridir. Biz insanlar dünyaya geldiğimizde doğayı hazır buluruz. Onun oluşumunda bizim etkimiz olmamıştır. Buna karşılık toplum insan ürünüdür. Onu mümkün kılan şey, insanların birlikte yaşamaya olan ihtiyaçlarıdır. İnsanlar ilkel toplumsal biçimlerden başlayarak kurumlar, değerler ve gelenekler oluşturarak toplum denen varlığı geliştirmişlerdir. Farklı toplumsallaşma biçimleri vardır. Bunları doğuran şey, insanların uzlaşımlarıdır. Toplum, farklı formlar alabilir. Başka türlü de olabilecek iken böyle olmuş olması, onun mümkün bir varlık olduğunu gösterir. Buradaki imkânı felsefi ontoloji anlamında değil, insanın eylem ve iradesine bağlı olması anlamında kullanıyorum. Oysa doğa bundan başka olamaz. Toplum, Tanrı'nın yarattığı doğa gibi aynı statüde değildir. Bu temel farktan dolayı toplumdan söz ederken, zorunlu bir dil kullanmaktan kaçınmalıdır.

Esasen devrimciyi tahrik eden şey de toplumun yeniden kurulabilir olmasıdır. Burada toplum mühendisliğini bir ölçüde tecviz eden bir fikir göze çarpsa da toplumun başka bir özelliğini hatırlamak gerekecektir. İnsan dünyada simgeler üreterek yaşar. Onun çevresiyle ilişkisi doğrudan değildir. Dili aracılığıyla varlığa müdahale eder. Simgeler, kavramlar ve değerlerden oluşan anlamsal bir dünya kurar. Anlam dünyası insanın gerçekle olan ilişkisini yürüttüğü yegâne sistem haline gelir. Öyle ki gerçeklik bile 'olduğu gibi' değil de bu sistem tarafından yorumlanarak okunur. Anlam dünyası gerçekten daha katı, daha dayanıklı ve daha 'gerçek' olup çıkar. Şu halde toplumdan söz etmek temelde kültürden söz etmek demektir. Bir şeyin kültürel olması, onun hem kurulmuş hem de seçilmiş olduğunun kanıtıdır. Diğer binlerce şey arasından alınmış ve bakışlarımıza sunulmuştur. Kültürün ardında yatan bu derin deneyim, var oluşsal bir nitelik taşır. Ve kesinlikle sanıldığından daha dayanıklı ve akıllıdır. Toplum, mümkün dünyada bizim oluşturduğumuz nesnel varlıktır. Onun insan ürünü olması gerçeği, birilerinin 'biz de yaparız, olur!' demesiyle olması için yeterli değildir. Ardında yatan yaşamışlığa eşdeğer bir deneyim sergilemedikçe, kültürel şeyler gerçekten kaldırılamaz ya da değiştirilemez.

Toplum durağan bir varlık değildir. Değerler, kurumlar ve yapılar zaman içinde oluşur, şekillenir ve dönüşürler. Bu nedenle toplumu, tarihin bir anında resmi çekilmiş bir gerçeklik olarak incelemek yanıltıcıdır. Bunun yerine onu, zaman içinde hareket eden, hareket ettikçe de kendini oluşturan dina-

mik bir yapı olarak görmek daha doğrudur. Einstein'ın dünyamızdaki nesnelerin fiziksel konumlarını ve hareketlerini doğru belirlemek için öne sürdüğü kuramı hatırlayalım. O, nesneleri tanımak amacıyla yapılan hesaplamalarda dikkat edilen geleneksel üç boyutu yeterli görmüyor, bunlara dördüncü boyut olan zamanı ekliyordu. Basit hareketlerde örneğin bir düzlemde yol alan ve doğrusal hareket eden nesnelerde iki ya da üç boyutun kullanılmasının yararlı olabileceğini, ancak daha karmaşık hareketlerde ve durumlarda zamanın kesin olarak dikkate alınması gereğini örneklerle açıklamıştır. Aynı şekilde toplumu ve kültürel sistemleri tanımanın da Einstein'ın öne sürdüğü yöntemden esinlenerek, zaman ölçeğinin etkin biçimde kullanılmasını zorunlu kıldığını söyleyebiliriz.

Toplumlar ve kültürler zaman içinde ilerler. Burada zaman kavramı, mutlak ve soyut bir bileşen değil, kişiselleşmiş olan zamandır. Sosyal bilimlerdeki anlamıyla, tarihtir. *Tarih*, insanın tüm değerleri tanıdığı, devraldığı ve benimsediği varlık sferidir. İnsan basit anlamda zaman içinde yaşamaz, tarih içinde yaşar. Tarih içerdiği anlambilimsel niteliklerden dolayı insanın var oluşunu tamamlayan mekânsal boyutu oluşturur. Tarih ile toplum arasındaki bu imgesel bağdan dolayı toplumun doğası hakkında hangi düşünceleri besliyorsak tarih hakkında da aynı düşünceleri taşıyoruzdur.

Bunun yenilenme sorunu açısından taşıdığı anlam şudur: Toplumsal ve kültürel düzeni beğenmeyen her düşünür kaçınılmaz olarak bunları var eden tarihsel süreçle de karşıya karşıya gelir. Anlatılanların dışında bir tarih anlatısına yönelmek ya da alternatif bir tarih oluşturmak, farklı bir toplum özlemi çeken her düşünürün ilgisini çeker.

Tarih bir sorun olarak, yenilikçi düşünürün karşısına iki şekilde çıkar. İlki geçmiş algısı olarak, diğeri ise referans sorunu olarak. Her iktidar kendini geçmişe bağlayan ve varlığına tarihsel haklılık kazandıran bir süreklilik ideolojisine yaslanır. Tarihi kendine mal etmesine yardımcı olan bir geçmiş anlatısı ortaya koyar. Yenilikçi yaklaşım, eğer değişim ile egemen düzeni dengeleme amacını güderse, egemen tarih anlayışıyla eninde sonunda uzlaşır. Yenileşme programı egemen ilişkileri rahatsız etmeyecek biçimde üretim, hizmet ve toplam kalite çalışması düzeyinde tıkanır kalır. Bu yaklaşım dar kapsamlı bir restorasyondur ve temel niyeti eskiyi korumaktır. Câbiri bu durumu, kültürel ilerlemeyi sağlayamayan ve kendi etrafında dönüp duran '*hareket-i i'timâd*' olarak niteler. İslam düşüncesi kendine dinamizm sağlayacak ve bir yerden başka bir yere ulaşmasına imkân verecek olan bir '*hareket-i nakle*' yeteneği geliştirememiştir. Oysa gerçekçi bir yenilikçi yaklaşım, yeniden yapılanmanın tüm zorunluluklarını cesurca ve saygıyla karşılar. Yeniden yapılanma programından, hâkim egemenlik anlayışının ve yapmacık uzlaşımın istisna edilemeyeceğini baştan kabul eder. Hatta bunların eleştirisi yapılmaksızın hiçbir

adım atılamayacağını, zaten atılamamış olduğunu, kurulu düzen eleştirisinin yeniden yapılanma çabasının dürüstlüğüne güçlü bir kanıt olduğunu bilir. Niyetin saflığı ancak böyle ortaya konur.

Yenilikçi düşünce muhalif bir karakter taşır. Her türden yenilenmeci söylem, insanlara var olanla uzlaşma yerine, onu aşma vaadi verir. En azından aradaki iletişim, bu algı üzerine kurulur. Yenilenmenin yarattığı bu havayı unutan düşünür, egemen bağlamla uzlaşır. Gerçekten de bu cesaret kırıcı ve ürkütücü uzlaşmalardan dolayı, uyandırılmış olan arzu sahipsiz kalır. İslam dünyasındaki yenilikçi akımların başarısız olma nedenleri incelendiğinde, bu sorunun temel rol oynadığı görülür. Yenilikçi düşünürler, yenilenme adına geleneksel İslamî kültürün ve kurumların eleştirisini yaparken sergiledikleri cesaret ve yaratıcılığı, güncel iktidarın çarpıklıklarını sergilemede gösterememişlerdir. Yakıcı bir gelenek eleştirisi yapılırken, onun bir devamı olan iktidar ilişkilerinin üzerine gidilmemiştir. Bu durum, onların dürüstlüğüne gölge düşürmüş ve etkilerini zayıflatmıştır. Her dönemde geleneğin kararlı savunucularının bulunduğu ve bu kesimlerin yenileşmeye karşı direnç gösterdikleri doğrudur. Ancak bunun yanında doğru çözümlerden etkilenmeye hazır toplumsal kesimlerin bulunduğu da ayrı bir gerçektir. Bazı yenilikçilerin ortaya koydukları ve gelenek eleştirisinden öteye geçmeyen söylemleri, savunulan bazı doğru görüşlerin de dikkatten kaçmasına yol açmıştır.

4. Referans ve Otorite Oluşturma Sorunu

Yenilenmeci düşüncenin geleneğe karşı Kur'an'la itiraz etmek konusunda belirgin bir tutumu vardır. Kur'an'ın bozulmamışlığı ve masumiyetine onun anlayamadığı gerekçesi eklenir. Yenilenmeci söyleme göre İslam geleneği, İslam'ı temsil etme yeterliliğine sahip değildir. Aksine İslam'ın özünü oluşturan Kur'an öğretisinin yanlış ve çarpık yorumlarından oluşur. Geleneğin bu tarzdaki ideolojik ve metodolojik ötekileştirilmesi, aşırı yenilikçi yorumlarda bazı iyi niyetli girişimlerin ve ufuk açıcı geleneksel değerlerin dışlanmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu yaklaşım, modernizmin o aşırı kibirli tutumu ile bir araya geldiğinde, İslam ülkelerinde tanık olduğumuz modernist hareketlerin tıkanmışlığının da kısaca bir açıklamasını ortaya koyar.

Geleneksel İslam düşüncesinde dinî ve hukukî kanıtlama yönteminin, edile-i şer'iyye hiyerarşisine bağlı olarak Kur'an, sünnet, icma-ı Ümmet ve kıyas çerçevesinde çalıştığı söylenir. Ancak uygulamada bu yöntemsel sıralamaya ne derecede bağlı kalındığı kuşkuludur. Geleneksel anlayışın ve kurumların oluşmasında Kur'an'dan çok diğer referanslar etkili oldu. Kur'an algısının, sünnet algısının baskısı altında şekillendiği ve onun ihtiyaçlarına boyun eğdiği görülmektedir. Kanıtlanmaya çalışılan şeylerin kültürel yapısı teolojik kanıtlamada Kur'an'ın değil Sünnet'in öne çıkmasına izin vermektedir. Bu

anlaşılabilir bir şeydir. Ancak geleneksel Müslüman zihniyetinin oluşmasında hangi referansların başat rol oynadığını anlamak için 'sünnet' olgusu iyi araştırılmalıdır.⁵

Kur'an anlayışları üzerinde durmak, ihmal edilemeyecek bir alandır. Ancak pratik açıdan bakıldığında geleneksel referanslar arası ilişkide, uygulamaya dair alanlar daha etkili ve belirleyici olmuştur. Sünnet geleneksel İslam Hukuk literatüründe dinî delillerin ikincisidir. Ancak pratikte birinci kaynak olan Kur'an'ın yerine geçmiştir. Özellikle mezheplerin teolojik anlayışlarının temellendirilmesinde ve yaygınlaştırılmasında sünnetin etkisi büyük olmuştur. Sünnet, Müslüman toplumların politik ve hukuksal kurumsallaşmasında temel bir referans oldu ya da 'olacak şekilde' kurgulandı. Bazı usulcülerin, "*Kur'an sünnete hâkim değildir, aksine sünnet Kur'an'a hâkimdir.*" şeklindeki sözlerini, dinî deliller arasındaki ilişkinin belirlenmesi olarak görmenin yanında, kültür oluşturmada somut bir referansa dayanma ve bunu merkezîyetçi bir çözüme bağlama kaygısına bağlamak da mümkündür.⁶

Sünnetin modern zamanlarda İslam düşüncesi açısından taşıdığı anlam, oldukça genişlemiştir. İslamî bir yaşam biçimi geliştirmede hadis ve sünnet kaynakları temel referans niteliği taşır olmuştur. Hadis/sünnet literatürü, gündelik hayatta ortaya çıkan soru ve sorunların yanıtlanmasında günümüzde en sık başvurulan kaynaklardır. Paradoksal biçimde İslam'a yönelik ideolojik eleştiri ve saldırılar da hadisler üzerinden gelişmektedir. Bu nedenle sünnetin yeniden anlaşılması öncelikli bir çalışma alanıdır.

Sünnet, başlangıcında İslam'ın ilkelerinin belirli bir coğrafyaya özgü olarak uygulanması anlamında anlaşıldı. Onun Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak belirlenmesinin anlamı buna dayanır. Ancak ilerleyen zamanlarda mezheplerin oluşumuyla birlikte ekollerin Müslüman zihnini ve tarihi sahiplenme mücadelesinin sonucu olarak sünnet de daraltıcı bir işlev görmeye başladı. Nitekim sünnetin kapsamının sadece Hz. Peygamberin değil sahabe ve tabii'nin söz ve amellerini de içine alacak şekilde tanımlanması bu kültürel amaca hizmet eder.

5 Bu konuda yapılan sorunlara işaret eden kısa ve özlü bir çalışma için bkz. Ahmet Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 1992. Akbulut, sünneti Kelam ilminin temel konularından olan peygamberlik kurumu bağlamında ele almakta ve peygamberin insan olma özelliğine dikkat çekmektedir. Ona göre sünnet, Hz. Muhammed'e vahiy gibi verilmiş olan bir şey değil, onun Kur'an anlayışının sonucudur. Akbulut, *Age*, 65.

6 Sünnet sosyalleşme ve kurumsallaşma sürecinde temel bir model oldu. Din, toplumu düzenleyici işlevini büyük oranda sünnet üzerinden gerçekleştirmiştir. Kur'an anlamların altını çizerken sünnet de bunlara somut içerik kazandırmıştır. Bireysel ve toplumsal hiyerarşinin kurulmasında da sünnetin belirleyici rolü olmuştur. Sünnet sorununu antropolojik açıdan inceleyen Davies, bütün İslam medeniyetinin İslam'ın bir kavramsal çatısının insan tarafından yapılan bir yorumu olduğu, yanılabilir olduğu için de sorgulanmaya ve İslamî idealden sapmaya açık olduğu sonucuna varır. Merrly Wyn Davies, *İslamî Antropolojinin Oluşturulması -Kendimizi ve Başkasını Tanımak-*, 91 vd.

Sünnetin araştırılması, geleneksel terminoloji içinde kalarak yine geleneksel meselelere dalarak yapılamaz. Günümüze ait bir inceleme, sünnet ile onun inşâ ettiği zihinsel dünya arasındaki diyalektiğin kültürel şifrelerini çözmek durumundadır. Sünnete, geçmişte farklı pratikleri haklılaştıracak biçimde başvuruldu ve farklı sünnet/hadis edebiyatları oluştu. Bu bakımdan günümüzde de sünnet, farklı İslam pratiklerine imkân ve meşruiyet tanıyacak bir tarzda ve 'İslâmîlik' ölçütünü zenginleştirecek şekilde yeniden tanımlanmalıdır. Farklı anlama modelleri arasında selefi söylem, hadis-sünnet geleneğine bağlılığı tekelinde bulundurma ayrıcalığı sergilemekte ve diğer anlama modelleri de bu konuda sistematik bir yaklaşım sergilemekten uzak durmaktadır. Oysa dün olduğu gibi bugün de sünnet, dinin anlaşılması ve yorumlanması konusunda çözümlenmeyi bekleyen önemli sorunlardan biridir. Kültürel tahakküm ve tektipleştirme amacına hizmet eden bir hadis-sünnet anlayışı, ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Zira sünnete başvurma, dini anlama ve yaşama amacından ve ihtiyacından uzaklaşarak, İslam yorumlarındaki zenginliği ve uygulamadaki çeşitliliği yok etmek için bir araç olarak kullanılırsa yenilenmenin önünde en büyük teolojik/ideolojik engel oluşturmaya başlar.⁷ Bu durumda sünnet, şerî ve dinî bir delil olarak değil, merkezilik oluşturmaya çabası niteliğinde bir kültür sorunu olarak incelenir. Bu, Müslümanlar tarafından şimdiye kadar yeterince düşünülmemiş önemli bir problemdir.

5. Din mi Yoksa Teoloji mi?

Yenilenme projesi, insandaki din duygusu ile bu duyguyu karşılamak üzere oluşmuş tarihsel yapılar arasındaki ilişkiyi açık seçik ortaya koymak durumundadır. Sonuçta din denildiğinde karşımıza varoluşsal, toplumsal, bireysel, tarihsel vs. çok boyutlu bir yapı çıkar. Bu yapıyı oluşturan ve tektip özellik taşımayan öğelerin de iyi tanımlanması gerekir. Yenilenme projesinde değişkenler ile korunması gerekenler sıralaması yapıldığında bu kazanım büyük önem taşıyacaktır.

"Gerçek dünya" içinde yaşadığımız, kimliklendiğimiz, aşkınlığa dair izlenimlerimizi bilgiye dönüştürdüğümüz nesneler ve anlamlar, amaçlar ve araçlar dünyasıdır. Değişimin konuşulduğu, değişimin bir sorun olarak hissedildiği dünyadır. "Değerler dünyası"ndan farklı olarak "gerçek dünya" metafizik

7 Bu önemli sorun akademik çevrelerde tartışılmaya başlanmıştır. Müslümanların zihnindeki sünnet kavramının oluşmasında rol oynayan etkili isimlerden biri Şâfiî'dir. Onun sünnet ve nass anlayışı Ehl-i Sünnet içinde günümüzde de etkisini sürdürmektedir. Bu konu hakkında önemli bir çalışma yapılmıştır. Bkz. *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü*, Hazırlayan: M. Hayri Kırbasoğlu, Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000. Şâfiî'nin dinî metodoloji ve fıkah üzerindeki etkisi ile Ebu Hanîfe'nin yöntemi arasındaki farkın çözümlenmesi için aynı eser içindeki bir makale için bkz. Nasır Hâmid Ebu Zeyd, "İmam Şâfiî ve Ortayol İdeolojisinin Tesisi", 96 vd.

taleplerimizin şekillendiği ve karşılandığı (ya da öyle bir izlenim edindiğimiz) fiiller ve haller (ef'âl ve ahvâl), oluşum ve bozulma (kevn ve fesâd) âlemdir. Bu âlemin kendine özgü öncelikleri vardır. En genel anlamda gerçek dünyanın anlamlandırılması amacıyla özenle kurulmuş olan anlamsal dünyalarla (ideolojiler ve dünya görüşleri) birlikte iç içe geçmiş farklı dünyalar vardır. Anlambilimsel olarak kurulmuş bu farklı dünyalar, "dünya koruma" ve "dünya kurtarma" işlevlerini görürler. Açıktır ki bu işlevler, toplumsal kurumları kendine hizmet etmeye zorlar.

Din ve teolojik yapılar, belirli dönemlerde oluşan tarihsel ve kültürel ittifakları korumak ve ebedileştirmek amacından uzak değildir. "Toplumsal ve tarihsel bir kurum olarak din" insandaki o saf din duygusundan farklıdır. Bu din, hakikati ilan ve ifade etmekten farklı olarak değişenler ve fesada uğrayanlar dünyasında, aktif kültürel ve tarihsel görevler üstlenmiştir. Değişime mahkum bir dünyanın (kültürel ve anlambilimsel olarak kurulmuş yapının) korunması ve kutsanması sistematigine göre yapılmış olan pratik ve pragmatik din, değişimin ve yenilenmenin konusu olmaktan kendini kurtaramayacaktır. Geleneksel kimliğin beslediği tarihsel arzular ne kadar canlı olsa da, bu duygular yatıştığında, hakikati yeniden tanımlama ve onu şimdiki zamana taşıma arzusu ağır basacaktır. Bu durumda, kendimize ait olmayan, oluşumunda bir katkımızın bulunmadığı, üstelik yenileyip-dönüştürerek kendimizin kılamadığı (velev ki kendi geçmişimizden gelmiş olsun) "başka öznellikler"le yol alınamayacağı, hatta toplumsal olarak var bile olunamayacağı aşikâr hale gelecektir. İş bu raddeye vardığında ise, geciktirilen ve alttan alta biriken değişim enerjisi, devrim ateşi olarak patlak verecektir. Gelenegin böylesi durumlar için ürettiği yatıştırıcı mekanizmalar iflas edecek ve insanın, olduğundan daha farklı biri olma ve daha iyi bir toplumda yaşama özlemi önüne dikilen duvarları yıkacaktır.

Kültürel dokusunda dinin belirgin etkilerini taşıyan toplumlarda, din sorununu dikkate almaksızın toplumsal bir projenin başarıya ulaşması imkânsızdır. Teolojinin antropolojik kaynağı, kendini insanın varlık koşullarında bulur. İnsanın hayal gücü, algılananın (şâhid) ötesine geçme ve fizik ötesi ile bağlantı kurma arzusu, tarihin her hangi bir şimdiki zamanında insanı teolojik konularla ilgilenmeye iter. Belirli dönemler boyunca felsefenin, daha doğru bir ifadeyle teolojiye yaklaşmış felsefenin (teolojik felsefenin) insandaki bu köklü arzuyu entelektüel düzeyde karşılamaya çalıştığı gözlenmiştir. Ancak şunu kabul etmek gerekir ki, hiçbir felsefi söylem, nihai olarak teolojik söylemin yerini alamaz, alamamıştır. Çünkü inanç sahibi bir insanı ikna ve teskin edecek olan şey, sadece Tanrı'nın sözü'dür. Dolayısıyla dindar bir zihni yenilenmeye iknâ edecek olan söylem, toplumsal, politik ya da kültürel olmaktan çok dinî özellikle taşımak durumundadır. Dinî yönü zayıf bir yenilenme ve değişim modelinin toplumsal gerçekliği yakalama şansı yoktur.

6. Yenilenme ve Geleneksel Araçlar

Yenilikçi düşünürlerin söylemlerinde sıkça başvurdukları bazı ortak noktalar göze çarpar. Bunlar İslam düşünce geleneğinde yenilenme hedefleri doğrultusunda kullanılacak yöntemsel araçlardır. Klasik Fıkıh Usulünün temel kavramsal araçları olan maslahat, ictihad, kıyas ve icmâya dayanarak yenilenme için dinî ve ilmî açıdan meşruiyet oluşturmaya çalışılır. Gelenekten kopmamış olma görüntüsü verme ve rahatsızlık çıkarmama adına usûl-u fıkıh kavramlarına atıfta bulunmak, sûreten “asl’a bağlılık” ve “temellere dayanma” izlenimi verebilir.⁸ Ancak iyi sistematize edilmemiş olan bir kıyas ya da keyfî olarak tanımlanmış bir maslahat kavramı kesinlikle sorun çözücü olamayacaktır. Çokça dile getirilen şu büyüsel maslahat kavramı üzerinde duralım. Maslahat sözcüğü tanımlanırken ya da içeriği doldurulurken tarihsel ve toplumsal önceliklerin devreye girmesi kaçınılmaz olacaktır. Esasen geçmişte de olan şey bundan farklı değildir. Fakat tarihte olanı ve bir şekilde Müslümanların onayını almış olanı bugüne taşımak, basitçe söylersek, tarihte olandan daha büyük sorunlara yol açabilir. Bu durum, en çok politik ilişkiler alanında kendini gösterir.

Bölgesel ve uluslararası ilişkiler, en temel anlamda karşılıklı yarar/maslahat ilkesine göre çalışır ve burada geçerli olan güç-hukuk karışımı bir durumdur. Ulus devlet kavramının henüz oluşmadığı modern öncesi dünyada maslahat kavramı, daha çok siyasal istikrarı ve toplumsal huzuru sağlamaya dönük olarak tanımlandı. Örneğin fitnenin çıkmasını önlemek amacıyla düşünce ve ifade özgürlüğünün kısıtlanması maslahat ilkesine dayandırılabilirdi. Ancak günümüzde düşünce ve ifade özgürlüğü evrensel insan hakları arasında sayılmaktadır. Bunun da ötesinde toplumsal ve bilimsel gelişme yani maslahat, düşünce ve ifade özgürlüğünün olabildiğince geniş tutulmasına bağlıdır. Yine siyasal istikrarın oldukça önemli olduğu ve zor elde edilebildiği bir dünyada, iktidarı elinde bulunduranların yetkilerinin olabildiğince geniş tutmaya çalışmaları maslahatın gereği olarak algılanabilir. Modern siyasal kurumların oluştuğu ve gücün farklı kurumlar tarafından paylaşıldığı bir politik dünyada ise iktidarın sınırlandırılması ve denetlenmesi, bu kez maslahat olarak görülecektir. Maslahat kavramının mutlak değil de değişken bir karaktere sahip olması rahatsızlık ve güvensizlik verici bir durum olarak görülmemelidir. Aksine bu kavramı sabitlemeye yönelik girişimlerin, maslahat kavramının değişken karakterini kavrayamadığı ve bir döneme özgü yarar kavramını evrenselleştirmeye çalışmasından dolayı tehlikeli olduğu fark edilmelidir.

8 Câbirî, İslam dünyasında yaşanan krizin aşılabilmesi için, geçmişin bakış açılarıyla irtibatın kesilmesi ve onlarla olan hesabın nihâi olarak görülmesi gerektiğini ancak bunun hiçbir alanda gerçekleşmediğini söyler. Ona göre olgu ve amaçlar üzerindeki düşünme tarzı halâ geçmiş çerçevesinde ve geleneksel araçlarla yürütülmektedir. Muhammed Âbid Câbirî, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, 8.

Yenilenme ve değişimin gerekliliğini temellendirmek için maslahat ve kamu yararını öne sürmek Fazlur Rahman'ın da yerinde vurgulamasıyla "tehlikeli bir göreciliğe ve hatta keyfiliğe yol açabilir."⁹ Bunu önlemenin yolu öncelikle güçlü bir Kur'an/metin/nass anlayışı oluşturmaktan geçer. Niyetin saflığı ve keyfilik üzerindeki kuşkular tümüyle ortadan kaldırılamasa da dinî hamaset taşıyan samimi bireylerin uzlaşabileceği açıklıkta bir Kur'an algısı ortaya koymak pekâlâ mümkündür. Diğer yandan maslahat ilkesi, toplumsal yaşamdan gelen bir taleptir. Bu nedenle de maslahatın saptanmasında sağduyulu bir yaklaşımla toplumsal mutabakat gözetilecektir. Vulgarizasyon/popülizm ile entelektüel/akademik birikimin birbirlerine yaklaştığı noktalar dikkate alınarak bir dengeleme sağlanabilir. Bu çerçevede sağlanan bir uzlaş ve güven havasının, kısa sürede heyecan verici bir dönüşüm sürecine yol açması hiç de imkânsız görülmemelidir.

7. Gelenekçilik Geleneği Temsil Ediyor mu?

Yenilikçilik ile gelenekçilik arasında bir anlaşmazlık bulunduğu bilinen bir gerçektir. Tarihe ve topluma farklı açılardan bakan dünya görüşleri olarak yenilikçilik ve gelenekçilik entelektüel birikimi kendi mecralarına doğru yönlendirme savaşımları verirler. Ancak burada yanlış anlaşılan ve yeterince tartışılmayan bir nokta vardır. Yenilikçiliğin geleneğe tümüyle arkasını dönen, onunla bağlantısını radikal biçimde kesen sert bir ideoloji olduğu kabul edilebilir. Gerçekten de yenilikçiliğin böyle algılanmasına yol açan bazı yenileşmeci düşünce formları da vardır. Ancak bu algının oluşmasında biraz da yenilikçilik ile ideolojik bir mücadele içinde olan gelenekçiliğin çarpıtmasının da rol oynadığı fark edilmelidir.

Yenilikçiliğin gelenekle ilgisiz olduğu iddiası, en azından kaba bir hatadır. Yenilikçilik en sert ve radikal yorumlarında bile belirli bir gelenek algısına dayanır. Geleneğin bir yorumundan yola çıkar ve projesini onun üzerine kurar. Diğer bir yanlış anlama ise gelenekçiliğin, gelenekle olan ilişkisinin ontolojik, olumsal ve temsili olduğu yolundadır. Bunu da ihtiyatla karşılamak ve irdelemek lazımdır. Bir ideoloji olarak gelenekçiliğin ideolojik ihtiyaçları doğrultusunda geleneği kendine mal ettiği ya da kendini geleneğin parçası saydığı doğrudur. Oysa gelenek ile gelenekçilik arasında ontolojik bir fark vardır. Gelenekçilik de tıpkı yenilikçiliğin yaptığı gibi geleneğin belirli bir yorumuna ve seçilmiş bir okunmasına dayanır. Böyle bakıldığında gelenekçilerin gelenek hakkındaki iddiaları ile yenilikçilerin iddiaları arasında bir nitelik farkı olmadığı görülür. Daha doğrusu gelenekçilerin/gelenekselcilerin gelenek hakkındaki görüşlerinin yenilikçilerinininkinden daha çok geleneğe uyduğu ya da onu yansıttığı kuşkuludur.

9 Fazlur Rahman, *İslamî Yenilenme-Makaleler I* içinde "İslam Hukuk Metodolojisini Yeniden İnşaya Doğru", 96.

Radikal yenilikçi ve devrimci düşünürlerin gelenek konusunda temel bir hataları vardır. O da, geleneğe ve toplumsal kurumlara, çabuk çözülen güçsüz yapılar olarak bakmalarıdır. Gelenekler ve alışkanlıklar zamanla değişir. Ancak bir ideolojik saldırı ile karşı karşıya bırakıldığında kendini, ideolojik bir sarmal içine alarak koruyan gelenek, olduğundan daha dirençli bir hal alır.

Tarihin olumsuz etkileri, tarihsizleşerek bertaraf edilemez. Gelenegin ideolojik etkisini gidermek için aşırı yenilikçilerin ve devrimcilerin, zaman zaman başvurduğu 'görmezden gelme' ve 'yok sayma' gibi yöntemler, yararsız yaklaşımlardır. Bunlar aksi bir etki yapar ve geleneği tahrik eder. Görmezden gelme bir tür baskılamadır. Baskı altında tutulan şey, kendini politik olarak kurarak tarih sahnesine tekrar geri döner. Ancak bu kez daha donanımlı, daha kurnaz, daha hazırlıklı ve zorlu bir rakip olarak... Gelenek ihmal edilerek, onun etkisi ortadan kaldırılamaz. Yaşanmış olan her bir insanî deneyimin, toplumsal ve tarihsel yaşamda kendine özgü etkileri ve yol açtığı sonuçlar vardır. Karşımda duran şu ağacı, dağı, ırmağı, yolu ya da binayı nasıl görmezden gelemeyiz ve onlar yokmuş gibi davranamazsam, aynı şekilde geleneği oluşturan tecrübeyi de yok saymam. Onun insan var oluşuna kattığı mümkün-nesnellik, tıpkı doğadaki neden-sonuç ilişkisi gibi dikkate alınmayı hak etmektedir.

8. İmân Teceddütten Müstağni midir?

Hangi alanda olursa olsun yenilenme olgusu, kendine özgü bir akıl yürütme sistemi ortaya koymak, tikel sorunlardan başlayarak bütüne ulaşmak ve bütünlükçü değerlendirmeler tarafından desteklenmek zorundadır. İslam düşüncesi alanında yenilenme ise bir sistem sorunu olduğu kadar, sistemin parçalarının bir araya getiren imân sorunudur. Tam da bu nedenle İslam düşüncesinde yenilenme, diğer alanlarda olduğundan daha çetrefil ve zor bir olgudur. Sistemin akli kadar ruhunu da doğru okuyabilen, ne yaptığını ve araştırma amaçlarını unutmaksızın onu tecrübe eden kapsamlı bir yaklaşım gerektirir. Oysa tarihte gözlemlediğimiz durum, genellikle, aşırı rasyonel ya da duygusal çabaların, var olan ve tarihsel olarak da güçlenen sistem karşısında aciz kalmış olmalarıdır. Aşırı olgusal yaklaşımlar, sistemin erdemlerini küçümsemiş ve bu erdemler tarafından desteklenen kimlik gereksinimlerini göz ardı etmiştir.

Ardında yoğun bir yaşanmışlık bulunan hiçbir insanî değer, salt "çağın ihtiyaçları" öne sürülerek değişime/yenilenmeye ikna edilemez. Bizzat "yenilenmeci" diskurun kendisinden daha güçlü, daha yakın ve daha sıcak başka deliller bulunmalıdır. Bu deliller, lafzıyla ve ruhuyla geleneği anlayan, akli ve kalbi yabancılaştırmamış bir zihin tarafından ortaya konması durumunda etkili olacaktır. Bunlara içeriden konuşan, mütevazı, bizden bir ses tonu eşlik etmelidir. Kültürel olarak yabancılaştırmış, politik ve dinsel olarak saf değiştirmiş

izlenimi veren kibirli yaklaşımlar ters bir duyarlılık oluşturmuş ve yenilenmeye dair imkânları zayıflatmıştır. Bu saydıklarımız yenilenmenin psikolojik koşullarını oluşturur ve kesinlikle dikkate alınmak durumundadır.

Başarılı bir yenilenme programı, özgüveni güçlü, mağrur ve sorunlara yoğun bir etnosentrik öznellik içinde bakan Müslüman toplumlarda ikili bir işlevi yerine getirmek zorundadır. Bunlar aynı zamanda yenilenmenin temel gerekçeleri olan konulardır. İlki; imânın araştırılmasıdır.¹⁰ Geleneksel imân tanımları, Müslüman kimliğinin toplumsal özelliklerini de belirlemiştir. İmân ve akideye dair literatür, politik/ideolojik konumlara atıflar taşımaktadır. Geleneksel imân ve akide tanımları, Allah ile olan ilişki kadar belki daha yoğun biçimde tarihe ve kültüre tanıklık etmektedir. İmânın var oluşsal ve sosyal etkileri de bu nedenle yüklendiği kültürel dokuyla sınırlıdır. Bundan dolayı *geçmişin akidesi* yeniden yorumlanacaktır. Akideye verilen anlamların konjonktürel özelliklerini ortaya koymanın yanında Allah ile olan bağı kuvvetli tutmanın yolları da araştırılacaktır. Bu çalışma, hakikat karşısında Müslüman toplumların geçmiş deneyimlerinin ve şimdiki zamanının eleştirel bir değerlendirilmesini içerecektir.

Geçmişin akidesinin yeniden yorumlanması, İslamî ilimlerin hedeflerinin ve sistemlerinin de gözden geçirilmesine yol açacaktır. Örneğin kelim ilmi, kendini akidenin yılmaz savunucusu olarak görmek yerine (esasen farklı kelimler olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Sünnî kelamı, Şîî kelamı gibi) daha temkinli bir yaklaşımla akide kavramı ve bu kavramın geçmişteki anlamları üzerinde duracaktır. Geçmişin akidesi ile günümüzün akidesi arasında bir karşılaştırma yapmak, sonunda imânın yeniden keşfedilmesine yardımcı olacak yolların açılmasını sağlayabilir. Böyle bir amaç açıkça zikredilmemiş olsa da kelim, o kadim görevini (imânı tespit ve savunma) yerine getirmiş olacaktır.

İmân-akide tartışmaları sistemin özüne ilişkin tartışmalardır.¹¹ Buna bağlı olarak geleneksel imân tanımlamalarına yönelik değerlendirmelerin bir kopuş

10 Bu önemli sorunu tecdit problemi bağlamında, 'maneviyât teceddütten müstağni kalabilir mi?' sorusuyla dile getiren Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914) iki türlü cevap verir. İnanç ilkelerinin saflığı açısından "evet". Tecdit hareketinin amacı inanç esasların tağyir ve tebdil etmek değildir. Bu yönde bir hareket temelde dinin özünü değiştirmeye dönüktür ve kabul edilemez. Ancak inanç esaslarının yeniden tanınması, tanıtılması ve anlatılması açısından teceddüt kaçınılmazdır. Zira inanç esasları her ne kadar sabit ise de bunlar hakkında vârit olan şüpheler çağın bilgi yapısına ve zihniyetine göre değişir. Bu nedenle *yeni akâid* daha çok çağın getirdiği ilim anlayışı doğrultusunda ortaya çıkan dinî şüpheleri ele almak ve bunlara tatmin edici cevaplar geliştirmek zorundadır. Bunu yapmamak, İslam dininin inanç esaslarını korumak değil aksine onların "lâkaydî ve metrûkiyet altında sürünüp kalmasına cevaz vermek" anlamına gelecektir. Filibeli Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkin Mü?*, 17.

11 İslam'ın araştırılması için öngördüğü taslakta Laroui, bir işbölümü öngörür. Araştırmayı oluşturan maddelerden biri "İmân Olarak İslâm"dır. Araştırma çerçevesinde soyutlanması en zor alan budur. Günümüz Müslüman ideolojisinin ayrılmaz parçası olan bu konu pratik olarak "tarih olarak İslâm" konusuyla da ilgilidir. Laroui'nin de belirttiği gibi "İman Olarak İslâm" konusunda yapılacak daha çok şey vardır. Laroui, Abdullah, *Tarihseleccilik ve Gelenek-Arap Aydınlarının Krizi*, 104.

ya da 'imândan uzaklaşma' kaygılarını güçlendirmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu kaygılar, sanıldığıının aksine sadece geleneksel selefi din anlayışına sahip kesimler için değil bir imân duyarlılığı taşıyan her birey için geçerlidir. Zira kabul etmek gerekir ki geleneksel imân tanımları, toplumsal ve tarihsel olarak felsefe, dil, edebiyat, estetik açılardan desteklenen büyük bir haklılaştırma temeline sahiptir. Dolayısıyla burada ortaya çıkacak olan kuşku, yalnızca kimlik değil var oluşla ilgili sorunlar da doğurabilecektir.

Bunu aşmanın yolu, anlatıdır. Yerinde, güzel ve yeni anlamlar üreten bir anlatı, şokun şiddetini ve yol açacağı krizi hafifletecektir. İslam düşünce geleneğinin, imânı yeniden tanımlama çabalarıyla dolu dinamik bir serüvene tanıklık ettiği, 'imânı yeniden keşfetme' çabalarının, aslında modern çağda beliren sahte bir arayış olmadığı açık biçimde anlatılmalıdır. Gerçekten de Vâsıl bin Atâ, Hasan el-Basrî, Eş'arî, Mâturidî, Gazâlî, İbni Teymiyye gibi âlimlerin yapmaya çalıştıkları işin, bir bütünlük içinde bakıldığında bir 'kopuş'u temsil ettiği, önceki imân tanımlarını reddettikleri (bilgi, hakikat ve ilim anlayışını da kabul etmedikleri) görülür. Modern ya da postmodern paradigmanın egemen olduğu bir dünyada yaşıyor olmamız, onlar için mümkün ve meşrû olan bir işin, pekala bizim için de gerekli olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Zamansal olarak İslam'ın doğduğu çağlara yakın dönemlerde, kültürel olarak da İslam geleneğinin canlı olduğu bir dünyada yaşamış olmasının bir kuşağa ayrıcalık kazandırdığı öne sürülecek olursa, bu durumda hem tarih hem de hakikat anlayışının irdelenmesi gerekecektir.

Yenilikçiliğin üstlendiği işlevlerden biri, günümüz dünyasındaki başlıca uygarlıklar karşısında, Müslüman toplumların yerini aktüel açıdan tartışmaktır. Eğitim, kültür, politika, sanat, sağlık gibi alanlarda yapılan karşılaştırmalı incelemelerin, yukarıdaki kuramsal nitelikteki çalışmayla birleştirilmesi gerekir. Yenilenmenin, kaybolan değerleri yeniden talep etme ya da onları bugün yeniden inşâ etmenin yanında bir güç ve itibar arayışı olduğu inkâr edilemez.

Tarih teorisi ile tarih arasındaki farkı dikkate almayan ve gelenekle kendisini hemen özdeşleştiren ideolog/selefi/gelenekselci düşünür bu önemli sorunu yok sayar. Oysa yenilenme programına dahil edilmese bile, imân konusunun kurmaca yönünü tartışmak, ilahiyatçının gündeminde mutlaka yer alır. İmânı araştırmak, onu kendimizin kılacak karşılaşmaya cesaretle katlanmak, bizim için hem teolojik hem de entelektüel bir zorunluluktur. Aksi halde 'kendimizin olmayan' bir imân anlayışında ısrarcı olmak; geçmişin öznelliğini ebedileştirmeye çalışmak ve imânın zaman ve mekan bileşenleri arasındaki parçalanmışlık içinde yaşamaya (dalâlet/şaşkınlık hali) devam etmek anlamına gelecektir. İmânın geçmişte gösterdiği etkiyi günümüzde neden gösteremediğinin yanıtı, kanımca bu parçalanmamışlığın çözümlenmesinde gizlidir. İmân ateşinin yeniden alevlendirilmesi için kül yığınının içindeki korun üzerindeki fazlalıklar temizlenmelidir.

9. Kahramanlığa Gerek Var mı?

Yenilikçilik kasıtlı ve amaçlı bir düşünme biçimidir. Bir açıdan bakıldığında o bir müdahaledir. Toplumsal yapıda zaten var olan değişimden farklı olarak, yenilikçilik değişim ve yenilenmeyi sistemli bir düşünsel çerçeve içinde kendine mal etmek ister.

Düşünmek, pek çok diğer olanak arasından bazılarını seçmek demektir. Belirli bir olanağa odaklanmak ve onu diğer olanakların üstüne çıkarmak, rasyonel olduğu kadar keyfi yani öznel ve bu nedenle de tam olarak açıklanması imkânsız bir eylemdir. İknâ yaratacak olan etkenler, söylemin baştan çıkarıcılığı ile harekete geçirilir. Bu süreçte kendine özgü bir erdem anlayışı da rasyonalize edilir.

Tutuculuk ve fanatizm sabitlenmeyi, içe çekilmeyi ve özcülüğü destekleyen değerleri erdem yapar. Yenilikçilik ise değişime ve yenilenmeye dair değerleri erdem haline getirir. Değişimin ve yenilenmenin toplumun yapısında zaten doğal olarak var olduğu düşüncesiyle yetinmez ya da bunu yeterli bulmaz. Aynı bir program ve özel hedefler taşıyan bir düşünce ortaya koyarak değişimi yönetmeyi ve yenilenmeyi rasyonalize etmeyi amaçlar.

Geleneksel erdemler üzerine bir yenilenmenin oturtulması mümkün değildir. Fazlur Rahman erdem sorununa kısaca değindiği makalesinde, bazı temel sınıflandırmalara dikkat çeker. Arthur Adkins'in (*Moral Values and Political Behaviours in Ancient Greece*) kitabına atıf yaparak 'sessiz erdemler'i 'kahramanca erdemler'den ayırır. Ahlakî çöküş sorununun derinden yaşandığı modern Batılı toplumlarda, zaman zaman kadim kahraman topluluklara özgü savaşçı nitelikleri öne çıkarılır. Savaşçı ve fetihçi toplumlara özgü özelliklerin edinilmesi sanki bir çıkış yolu olarak görülmektedir. İlişkilerin çoğunlukla kaba güç ve çatışma üzerinden yürütüldüğü bir döneme özgü bu erdemler, toplumların yapısı ve aralarındaki ilişkiler değiştikçe yerlerini başka değerlere bırakmıştır. Bu nedenle sıkça görüldüğü gibi demokratik ve çoğulcu yaşamın talep ettiği erdemler üzerinde durmak yerine, sert toplumlara özgü erdemleri önermek sosyal hayatı sarsacaktır. Bunun yerine 'sessiz erdemler' ya da Fazlur Rahman'ın ifadesiyle 'yumuşak erdemler' üzerinde düşünmek daha doğru görünmektedir.¹²

Sessiz ve yumuşak erdemler, mistik ve felsefî açılardan bireyin iç aydınlanmasını merkeze alan değerleri içermektedir. Bu nedenle içe kapanmacı ve riyazetçi mistik erdemlerin neden olduğu sorunlara yol açabilir. Sessiz ve yumuşak erdemlerin, mistiklerin din anlayışıyla karışmasını önlemek için bireysel ahlakî kaygılarla toplumsal iyiyi birleştiren daha kapsamlı ve hayata dönük bir erdem anlayışına yönelmek gerekir.

12 Fazlur Rahman, *İslam'da İhya ve Reform-Bir İslam Fundamentalizmi İncelemesi*, 172.

Özellikle yenilenme sorunu açısından bakıldığında kahramanlık yapmaya hiç gerek yoktur. Yenilikçi yaklaşımdan benim anladığım, uçlara götürmeksizin şeyleri anlayamayan kahramanca bir bakış değil, bir arada yaşamayı mümkün kılacak kadar ince, yeryüzünde ahlakî amaçlar peşinde koşacak kadar da değer sahibi bir birey anlayışıdır. Kahraman, şartlar ne olursa olsun idealini çevresine ödünsüzce dayatan kararlı kişidir. Gözü tarihe ve toplumsal gerçekliğe kapalıdır. Onun tek derdi, kendi yüksek hedefleri doğrultusunda dünyayı dönüştürmektir. Bu sorunlu misyon algısı, yenilenmeci düşünür üzerinde baştan çıkarıcı bir etki yapar. Hadiste müjdelenen 'müceddit' olduğuna kendini inandıran yenilikçi, giderek bir mehdi hatta peygamber pozisyonuyla özdeşleşir. Bu, başlı başına problem kaynağıdır. Kararlılık ve inatçılık, unutulmuş idealleri yalnız başına savunma psikolojisinin sonucudur. Toplumla ters düştükçe yalnızlaşan ve üstelik bunu kendi haklılığı için en büyük bir kanıt olarak değerlendiren yenilikçi/müceddit/mehdi, toplumu kendine düşman kılacak skandal davranışlara imza atar ve sonunda hurs ve öfkeyle politize olur. Toplum mühendisliğini görev edinen güç odaklarıyla kolaylıkla uzlaşır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığım şey, sadece olası bir senaryo değil, son yüzyılda İslam dünyasında defalarca yaşanan bir olgudur. Yenilenme insanların rızası ve katılımı olmaksızın asla başarılamaz. Düşünürün/âlimin buradaki görevi, yenilenmeye dair samimi ve tutarlı bir proje ortaya koyarak insanları, kurumları ikna etmeye çalışmak olacaktır. Düşünür, peygamber gibi davranamaz. Dinî gerçekler açıkça ortaya konulduğuna göre, 'ağır yük'ü taşımaktan kaynaklanan karizmayı tarihte tekrar canlandırmaya da gerek kalmamıştır. Nübüvvetin sona ermiş olması keyfiyeti, sonra gelenlerin en çok 'vârisler/mirasçılar' olmasına imkân verir. Zaman ve mekân boyutlarından kopacak derecede kendini tarih dışında ayrıcalıklı bir makama çeken düşünürümüz, çok geçmeden kaçınılmaz olanla karşılaşır. Hakikatin bilgisi ile somut toplumsal hayatın uzlaştırılması gerekmektedir. Tevazuyu, tenezzülü ve katlanmayı gerektiren bu iş, hakikati kavramaktan daha zahmetlidir. Seçkin ve bireyselci erdemlere alışkın olan düşünürümüz, insanlarla iletişim kurmasını engelleyen örtüden (müddessir) kurtulamaz. Kendi yüksek idealleriyle baş başa kalır. Bu, büyük iddiaların ve arzuların tükendiği ve tam da karizmanın çizildiği andır. Karizma "Tanrı vergisi" olan şeydir ve bu nedenle bir Müslüman düşünür, sahip olduğu birikimin ve üstlendiği görevin, kendisine bizzat Allah tarafından verildiği izlenimi oluşturmaya hakkı yoktur. Görevinin, tüm zamanlar ve mekânlar için geçerli olan bir mesajı duyurmak değil, içinde yaşadığı insanlık durumunu iyileştirmeye çalışmak olduğunu bilmelidir. Peygamber, yaklaşmakta olana karşı insanları açıkça uyarmaktaydı. Onun mesajında, şeylerin hükümleri ve tanımları kesin ve nettir. Bunlar, mesajın anlaşılabilmesinin ve etkili olmasının koşulu olan niteliklerdir ve peygamberin "apaçık bir uyarıcı" olması da, tebliğ söyleminin ayırıcı (furkân) özelliği ile ilgilidir. Ancak değer ile olgu arasındaki ilişkinin henüz kurulmadığı ve dolayısıyla doğru ve yanlışın o kadar da açık olmadığı bir

dünyada, Müslüman âlimin görevi “açık” ya da “çıplak” uyarıcılığa soyunmak değil, bu ilişkiyi yapılandırmaya çalışmaktır. Yenilenmeci bir düşünür, üzerine düşen ve ancak onun yapabileceği bir işi eksik bırakıp sonra da sanki her şey apaçık imiş gibi yargılamada bulunamaz. Tikel olandan özenle uzak tutulan evrensel hakikat anlayışı, şimdiki zamana ulaşmamızı ve kendimizle iletişim kurmamızı imkânsızlaştırmaktadır. Aşırı steril hakikat, zamandan ve mekândan kaçış için bir meşguliyet gerekçesi oluşturmaktadır. Bu durumda Marx’ın felsefenin gerçek görevinin dünyayı anlamaktan çok onu değiştirmek olduğu görüşünün haklılığı daha iyi anlaşılıyor.

Tecdit görevinin ayrı ve özel bir sınıfın işi olmadığı, âlim sıfatının bu işi zaten içerdiği anlaşılmalıdır. Eğer âlim, değerle olgu arasında kurulacak dinamik ilişkinin felsefesini bilmiyorsa neyi bilmektedir ki? Kısacası tecdit konusu doğallaştırılmalıdır. İslam dünyasında tecdit/yenilenme konusu çok özel ve kutsal bir görev olarak algılanmış ve böylece yenilenme pratik olarak olanaksızlaştırılmıştır. İlahiyat fakültelerinde ya da sivil dinî eğitim veren kurumlarda yenilenme ve tecdit konusu, mutlaka ayrı bir ders olarak verilmeli, tecdit tarihi, tecdit yöntemi, tecdit sorunları ve eski-yeni tecdit literatürü gibi konular okutulmalıdır. Böylece zihinlerde yenilenmeye dair bir hazırlık ve yatkınlık oluşturulabilir.

İslam’ın ilk dönemlerine özgü olan ve sıkıntılar karşısında fedakârca durmayı buyuran, ‘öteki’nin henüz açık ve amansız düşman olduğu çağlarda fetihçi ve muzafferiyetçi erdemlerin yüceltilmiş olması anlamlıdır. Ancak sonraki dönemlerde ‘öteki’nin komşu, teba, yurttaş kimliğiyle belirlediği çoğulcu toplumlarda, “tavizsiz Müslümanlık” yerine bir arada yaşamayı gözetten geniş görüşlülük daha önemli olmuştur. Bir uygarlık perspektifinde ısrarlı isek bu sonuncu model üzerinde durmak ve bunu geliştirmek gerekmektedir.

9. İslamî İlimler Sorunu ve Yenilenme

Geleneksel İslamî ilimlerin içinde teşekkül ettikleri dünya, onların sistematüğini de önemli ölçüde belirlemiştir. Bu nedenle İslamî ilimler, dinî ve teolojik yapılarının yanında, oluştukları tarihsel döneme de tanıklık ederler. Şu bir gerçektir ki, İslam geleneğinde ortaya çıkan dinî ilimler, Orta Doğu coğrafyasında imparatorlukların egemen olduğu ve Müslümanların da imparatorluk/saltanat yönetimiyle idare edildiği politik bir dünyada doğdular. Müslüman toplumunun politik gelişimi oldukça hızlı oldu ve eski imparatorlukların egemenlik alanında Müslüman imparatorluklar kuruldu.

Bir toplumun bilgi birikimi onun toplumsal ve tarihsel gelişimi ve kurumlarının ihtiyaçlarından bağımsız değildir. Buna bağlı olarak İslam dünyasında imparatorluk/saltanat ideolojisi dinî ilimlere de yön ve şekil verdi. Muzafferiyetçi/fetihçi bir siyasal ideoloji olan imparatorluk, üslup ve anlayış olarak hem devletin ihtiyaçları hem de gündelik iş ve ilişkilerin ilmi olarak yapılanan

Fıkıh ilmine yansdı. Diğer dinî ilimlerden farklı olarak fıkıh, siyasetten ibadete, ceza hukukundan aile hukukuna, ticaretten ibadetlere kadar olan oldukça geniş bir alanı neredeyse bireysel ve toplumsal yaşamın tümünü kapsamaktadır. Fıkıh ilminin içeriğine bakıp onun beşerî kaynaklarını fark edemeyenler İslam'ın aşırı müdahaleci bir din olduğu izlenimine kapılmaktadırlar. Doğrusu burada sorulması gereken soru, toplumsal ilişkileri düzenlemek ve otoriteyi kurmak için bir iktidara ve hukuk sistemine ihtiyaç olup olmadığıdır. Ortaçağ'da Müslüman toplumlar bu ihtiyacı fıkıh ilmi sayesinde giderdiler.

Geleneksel fıkıh literatürü "aşırı gerçekçi" olmasının yanında ideolojik ve metodolojik açılardan İslam'ın resmen ve hukuken savunucusu sayılan hilafet/saltanat devletinin ideolojik ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiştir. Özellikle siyaset ve imamete dair konularda Sünnî siyaset ve fıkıh literatürü aşırı merkezîyetçi bir yol izlemiştir. Geleneksel İslam düşüncesinin tarihsel ve psikolojik gelişimi, fıkıh literatürüne büyük oranda yansımıştır ya da onun üzerinden gerçekleşmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde yaşanan dış ilişkiler, genellikle resmî İslam tarihi tarafından romantize edilerek aktarılır. Oysa henüz Hz. Peygamber hayatta iken yaşanan Yevm'ur-Rec'i, Bir'i Maüne ve Hendek Savaşı gibi bazı esef verici olaylar, Müslüman olmayanlara karşı belirgin oranda bir güvensizlik duygusunun gelişmesine yol açmıştır. Halifeler döneminde yaşanan benzer olaylar da, yine gayri Müslimlere karşı kırılması zor kuşkuvarın tarihsel nedenidir. Bu tip sevimsiz olaylar, bazı fıkıhçıların düşünme tarzını da belirlemiş ve gayri Müslimlerle ilişkilerde daha septik ve müsamahasız olmalarına yol açmıştır. Bu sorunun tefsirciler üzerindeki etkisi, Kur'an yorumlarında kendisini gösterir. Gayri Müslimlere müsamahayı öngören ayetlerde aşırı neshe gitmeleri her halde olaylar karşısındaki psikolojik tepkilerinden kaynaklanmaktadır. Gerek fıkıh literatürünü gerekse genel anlamda İslam geleneğini incelerken bu türden psikolojik etkenlerin düşünce üzerindeki kalıcı izlerini iyi anlamak gerekmektedir.¹³

İmamet ve siyaset konusu yenilikçilerin gündeminde din-siyaset ilişkisi ve demokrasi olarak yerini almıştır. Toplumsal ilişkilerin olabildiğine karmaşıklaştığı ve daha önce görülme-yen yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıktığı günümüz dünyasında, siyaset sadece "değerler ve ideoloji" üzerinden yürüyen bir alan olmaktan çıkarak kaçınılmaz biçimde "teknik" bir alan haline gelmiştir. Sıkça duymaya alıştığımız 'siyasetin ideolojik kamplamalardan uzak' bir alan olduğu/olması gerektiği söylemi, bundan dolayı gelişmiş olmalıdır. Son yüzyıldır din-siyaset ilişkileri üzerinde en çok konuşanların yenilikçi Müslüman aydınlar olduğu görülmektedir. Siyasetin itikadî bir iş değil içtihadî ve yeniliklere açık bir alan olduğu belirtilir. Öyle ki artık İslam'ın herhangi bir

13 Bu konuda ufuk açıcı bir çalışma olarak Ebu Süleyman'ın kitabını gösterebilirim. Yazar, İslam'ın uluslar arası ilişkilerdeki geleneksel tutumunu eleştirel bir çözümlemeye tabi tutmakta ve yine İslami referanslara dayanarak çözümler geliştirmeye çalışmaktadır. A. Ahmed Ebu Süleyman, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, çev.: Fehmi Kuru, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, 57 vd.

siyasî rejimi tasvir ve tecvîz etmediği, bunu Müslümanların siyasî ve toplumsal deneyimlerine bıraktığı, bu arada hilâfetin de tıpkı saltanat gibi dinî bir yönetim tarzı değil, belirli şartlar altında ortaya çıkmış olan tarihsel ve siyasî bir oluşum olduğu söylenir. Ancak bugün daha iyi anlıyoruz ki din-siyaset ilişkisini bu düzeyde tartışmak, yeterli olmaktan uzaktır. Toplumların hayatında oldukça etkili olan ve diğer toplumsal kurumların işleyişini etkileyen siyaset konusunda daha ileri düzeyde açılımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Din ile siyaset arasındaki ilişkinin doğrudan olmadığını söylemek, yenilikçi bir düşüncünün ulaşmayı amaçladığı hedefler açısından ikna edici değildir. Toplum ve siyaset arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlamak, bu çerçevede ahlâk ve siyaset arasındaki ilişkileri de yeni bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir.

Hiç kuşkusuz bu tartışmaların İslamî ilimleri yakından ilgilendiren yönleri vardır. İmâmet ve hilâfet konusu klasik kelim literatürünün bir parçasıdır. Kelamcılar İslam inanç esaslarını anlattıkları eserlerinin son kısmına bir de imamet bölümünü ilave ederler. Bu bölümde imamet ile ilgili kadim tartışmalara yer verirler. Hâricilerin, Şia'nın ve Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşleri sıralanır. İmametnin neden ve nasıl gerekli olduğu (vücûb'ul-imâmet), imamda bulunması gereken şartlar (şurût'u-imâmet), imamın görevleri, aynı anda birden fazla imamın bulunması, imamın Kureyş soyundan olması, imamette efdaliyet sorunu (Hz. Ali'nin imameti bağlamında), hilâfet sıralaması gibi konular ele alınır. Dikkat edilirse bu konular, doğrudan inanç esaslarıyla bağlantılı olmayan siyasî, tarihî ve teknik sorunlardır. Buna rağmen Sünnî kelim kitaplarında yer almış ve böylece Şia'ya cevap verme amacı güdülmüştür. Şia, imameti inanç esaslarından saydığı için Sünnî kelamcılar da Şia'ya kelim düzleminde cevap vermişler ve iki mezhep arasındaki farkı belirgin bir şekilde vurgulamışlardır. Ayaklara mesh edilmesi gibi fikhî bir konunun da Sünnî-Şîî mezheplerinin farklı olduğu noktalardan biri olarak sayılması, aradaki farklılığı vurgulama gayretinin bir sonucudur.

Bugün din-siyaset konusu İslamî ilimler içinde kelim alanında tartışılmaktadır. Siyaset konusunun hukuksal yönü nedeniyle bu konunun hem fıkıh hem de yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı kelim ilmi tarafında sahiplenildiği görülmektedir. Günümüzde siyasal ilişkilerin teknik ve hukuksal boyutlarını inceleyen pek çok bilim dalı ve disiplin ortaya çıkmıştır. Bunlar sayesinde derin ve kapsamlı bir birikim oluşmuştur. Bu gelişme, din-siyaset ilişkileri konusunda kelim ilmini daha da öne çıkaran ve ona ayrıcalık tanıyan bir durum yaratmıştır. Ancak geleneksel Kelam'ın çözümlerini ve kalıplarını yüceltmek yerine yeni anlayışlar için yollar aranmalıdır. Fıkıh ilminin *fihku's-siyâse* birikimi, siyaset-toplum ve iktidar ilişkilerine dair günü geçmiş betimlemeler ve öneriler içermektedir. Denebilir ki iyi yazılmış siyasetnâme ve nasihatnâmeler fıkıh ilminin sağlayacağından daha çok katkılar sağlayacaktır. Çünkü ihtiyaç duyduğumuz şey, siyaset felsefesi oluşturmaya yardımcı olacak bir bakış açısıdır. Günümüz İslam ilahiyatçısının, geleneksel İslamî

ilimler arasındaki üstünlük çekişmesine kapılması gerekmez. Aksine içinde yaşadığımız dünyanın reel sorunlarına çözüm sunan anlamlı ve sistematik bir İslam teolojisi üzerinde durmak zorunlu görünüyor.

10. İctihat Kapısı Küreselleşmeye mi Açılır?

Yenilenmenin ve onu kendine ideoloji edinen yenilikçiliğin günümüzdeki problemlerini çözmek en az geleneksel zorluklarını çözmek kadar zorlu bir iş-tir. Çünkü günümüzün karmaşık ilişkilerden oluşan çok boyutlu dünyasında, yeni sorunları tartışan güçlü bir üslup henüz oluşmamıştır. Yenilenme, metodolojisi gereği düşüncenin geleneksel köklerle olan bağını sorgular ve kendine yer açmak üzere bu bağları gevşetir. Tam da bu noktada çağın egemen güçlerinin yenilikçi hareketleri destekledikleri, en azından onlar karşısında rahatsızlık sergilemedikleri görülür. Beklentileri özünde sömürgeci çıkarlarla ilgilidir ve kökleri ile ilişkisi zayıflamış kimliklerin boşluk/nihilizm içine düşmesini ve yeni entegrasyonlar için operasyonel hale gelmesini ummaktadırlar. Ne ki yenilenme, sınırları aşarak daha ileri ve asli amacını gerçekleştirmeye koyulduğunda sevimsiz gösterilerek bastırılmaya çalışılır.

Buradaki tuzağı anlamak için sünnet üzerinde duralım. Kabul etmek gerekir ki sünnet, Müslümanlar için somut gündelik yaşam için bir davranışlar listesi sunar. İbadetlerden ticarete, yemek adabından aile içi ilişkilere kadar çoğu konuda açık direktifler içerir. Onun tedvin döneminde mezhepler için bir kimlik sonraki dönemlerde de çağa karşı bir direniş referansı olması bu özelliği ile yakından bağlantılıdır. 'Dinsel hakikat' divanına çıkarılan, bir kültürel öğeye indirgenen ve belirleyicilik etkisi azaltılan *sünnet* kavramının yeri doldurulamazsa¹⁴, bu boşluğun popüler kültür değerleri tarafından hızla işgal edileceği açıktır. Bu bakımdan yenilikçilik, elbette '*sünnete saygı ve sadakat*' gibi geleneksel yaklaşımı *gelenekte olduğu gibi* sürdürmeyecektir. Fakat sünnet ve gelenek eleştirisi üzerinden Müslüman toplumların kimliksiz ve savunmasız bırakılmasına da aldırılmazlık etmeyecektir. Tüm yeryüzünün Allah'ın mescidi olduğu, hakikatin adresinin sadece Doğu ya da Batı olmadığı doğrudur. Bununla beraber Müslüman entelektüel, kendi dışındakileri metafizik ve politik açıdan düşman ilan eden kötü niyetli stratejiler karşısında '*ben bilmiyordum*'u oynayamaz. İktidar ilişkilerinin bu kadar yoğun olduğu bir dünyada, küreselleşme adına kendinin ve kültürünün konumsuzlaştırılması riskine gözünü kapayamaz.

14 Açıkça söylemek gerekirse Hadisçiler tarafından gerçekleştirilen sünneti yeniden anlama çabalarına saygı duymakla beraber, doğası gereği sünnetin karizmasının yerini dolduracak bir önerinin henüz ortaya konulamadığını söylemek zorundayım. Esasen bu, yalnızca hadisçilere bırakılamayacak kadar da metodolojik-stratejik boyutlar taşıyan kapsamlı bir görevdir. Bu konuda akademik hadisçilik bağlamında iyi niyetli girişimlere bir örnek olarak bkz. M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999. Bu çalışmanın özellikle 'Klasik Hadis Usûlünün Problemleri' başlığını taşıyan Birinci Bölüm'ünde klasik hadis anlayışının sorunlarını eleştirel ve sorgulayıcı bir bakışla incelenmektedir. Bkz. Kırbaçoğlu, *age*, 11-136.

Küresel güçler tarafından büyük medya ve sinema endüstrisi aracılığıyla ısrarla pompalanan ve artık çoğu Müslüman için de korkutucu hale gelen "Taliban-terörist Müslüman" imgesi güvenlik ihtiyacı alanını çoktan aşmış, acımasız bir politik ve kültürel saldırıya dönüşmüştür. Bu imge ve ona eşlik eden antagonist söylem canlı tutularak Müslüman dünya evcilleştirilmeye, dönüşümü ve entegrasyonu istekle karşılayacak hale getirilmeye çalışılıyor. Böylece uzlaşma, hoşgörü, bir arada yaşama, sorun çıkarmama, ahlaki yargıda bulunmaktan kaçınma¹⁵, kurulu düzeni kutsama ve ona boyun eğme türünden salih ameller(!), yükselen yeni küresel sanemin 'sağlık, demokrasi ve zenginlik' bahşeden sıfatlarıyla birlikte yüceltilmektedir. Oysa yeni dünya düzeni kuramcıları tarafından bize vaadilen rüya ile ona ulaşmak için razı olmak zorunda bırakıldıklarımız arasındaki müthiş çelişki gizlenebilir, hafifletilebilir ve geçiştirilebilir olmaktan çoktan çıkmıştır.

Müslümanların dünyaya sunacağı katkılar, kendilerini hiçleştirerek ve dünya düzeni içinde erimeye razı olarak gerçekleşemez. Aksine insanlığın ortak vicdanı olarak realiteye itiraz hakkını her zaman elde tutmakla sağlanır. Parçası olduğunuz bir dünyayı, dışlisi olduğunuz bir çarkı düzeltmezsiniz. Popüler kültürel ve siyasal değerlerle uzlaşmış olan dinsel akımların, "küresel mihne" politikalarıyla bütünleşmeleri nedeniyle, hakikate tanıklık etmeleri ve adalet talep etmeleri hiç de inandırıcı olmayacaktır. Bunun alternatifi vardır: Tarihe olduğu kadar dünyaya karşı da eleştirel mesafeyi korumak, bunun erdemlerini rasyonalize etmek. Dünyayı ve içinde olup bitenleri anlamak, onu aşmak içindir, teslim olmak için değil. Bu arada baştan çıkmaya dünden razı ve hazır olan bir entelektüel için yapılacak pek bir şey yoktur.

11. Sonuç ve Öneriler

Jean Dubuffet'in iyi vurguladığı gibi, yaratıcı düşünce, devlet ve iktidarın kontrolünde yapılmış dikey boyutta değil, yatay boyutta çoğalarak sonsuz sayıda çeşitlenmiş bir kaynaşma ortamından güç kazanabilir.¹⁶ İslam'da dinî düşüncenin yenilenmesinin önündeki en büyük engellerden biri de sorunun bir devlet meselesi olarak görülmesidir. Oysa yenilenme toplumsal, tarihsel ve kültürel bir problemdir. Önce seçkin arzularla işe koyulan toplum mühendislerinin, eninde sonunda kültürün de gözetilmesi gerektiği fikrine varmaları bundandır. Dinde yenilenme konusu, bilimsel ve entelektüel bir sorun olarak

15 Ahlakî yargıda erekliliği ve yargıda bulunmamanın yol açtığı sorunları bir makalemde tartıştım. İlgilenenler için bkz. Mehmet Evkuran, "Ahlakî Yargılamanın Kaçınılmazlığı Üzerine", Söz ve Adalet Dergisi, yıl I, 2008, sayı 6-7, ss. 13-20. Ayrıca küreselleşme karşısında Doğulu düşüncülerin ve özde ilahiyatçının yaşadığı zihinsel sorunlar için bkz. Mehmet Evkuran, "Belirsizlik, Tahakküm ve Küreselleşme Bağlamında Teoloğun Gündemi", Dini Araştırmalar Dergisi 'Küreselleşme ve Din' sayısı, yıl 6, sayı 17, 2003, 309-326.

16 Jean Dubuffet, *Boğucu Kültür*, 10.

ağırlıklı bir şekilde ilahiyat fakültelerinde ve kısmen bazı felsefe ve sosyoloji bölümlerinde ele alınmaktadır. Bunların dışında dinî duyarlık taşıyan sivil toplum kesimlerinde bu konu yakından takip edilmektedir. İlahiyat fakülteleri üniversite sistemine bağlı olan akademik birimlerdir. Üniversite sisteminin, iktidara bağımlı yarı-bilimsel kurumlar olmaktan çıkarak özgür, çoğulcu tam-bilimsel kurumlar haline gelmesi halinde ilahiyat fakülteleri de bundan olumlu etkilenecektir. Yenilenme, her şeyden önce tarihin ve egemen kalıpların cesurca sorgulanmasını içerdiğine göre baskı ya da manipülasyon altındaki zihinlerden, özgürce fikir üretmeleri beklenemez. Sadece sahte risksiz uğraşlarla kendilerini meşgul etmekle zaman geçirecektir.

“Kendisi için yenilenme” ya da “ne olursa olsun yenilenme” diye bir amaç düşünülemez. Yenilenme, özellikle İslam ile ilgili bir sorun olarak düşünüldüğünde güçlü bir şekilde temellendirilmesi gerekir. Geleneğe dönmek ve gelecekte uzaklaşmak şeklinde sonuçlanmaması için yenilenmenin dinsel, sosyal ve entelektüel gerekçeleri açıkça ortaya konmalıdır.

Her yenilenmeci düşünürün zihninin bir kenarında dinin egemen yorumlarının tasfiye edilmesi fikri vardır. Tarihsel süreçte dinin hangi kültürel etkileşimler sonunda anlambilimsel açıdan amacından uzaklaştığını açıklamak bu düşünürlerin en öncelikli görevlerindendir. Her şeyin ‘olması gerektiği gibi akıp gittiği’ anlayışını taşıyan gelenekselcilerden bir *tahrif tarihi* yazmaları beklenmemelidir. Şu halde eleştirel bir İslam Tarihi yazımı yenilikçilerin önünde duran önemli bir görevdir.

Yenilenmenin amacı geçmişe yeni tarz saygınlıklar kazandırmaya çalışmak değildir. Herhangi bir şimdiki zamanın iktidar ilişkilerini ya da kültürel-toplumsal uzlaşımlarını ebedileştirmek de değildir. Yenilenmeci yöntemin izlediği yol, geçmişten gelerek geleceğe uzanır, ancak asıl amacı geleceği kazanmaktır. Bu nedenle yenilenmeci entelektüelin yaşadığı çağ ve bulunduğu toplum ile olan ilişkisi duygusal olduğu kadar belki daha çok simgesel düzeydedir. Aşırı özdeşleşmenin getirdiği ağır duygusallık, entelektüelin yenilenmeci damarlarını tıkar ve düş gücünü zayıflatır. Oysa duyarlı ve sorumlu bir insan olarak entelektüelin görevi, toplumu geleceğe hazırlamak ve bunun için de çarpıklıkların sonucunda ortaya çıkan bireysel ve toplumsal trajedilere duygusal olarak katılmak değil, düşünsel olarak onları çözümlemektir. Sorunların duygusal acısı altında kalan bir düşünürün gelecek vizyonu geliştirmesi oldukça zordur.

Kendini meşgul etmek, çözüm sağlamaz. İslam düşüncesinin eski problemlerini yine eski terminoloji ile yeniden ele almak, sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Kültür ve tarih, düşünür için bir sığınak ya da haklılaştırma kaynağı olamaz. Aksine üzerinde çalışacak, irdelenecek ve sorgulanmak suretiyle aşılacak bir alandır. Bu nedenle çağın getirdiği temel sorunlarla cesaretle yüzleşecek bilimsel bir anlayışa şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Hilmi (Filibeli), *Allah'ı İnkâr Mümkün Mü?*, Sadeleştirenler: Necip Taylan, Eyüp Onart, Çığır Yayınları, İstanbul 1977.
- Akbulut, Ahmet *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 1992.
- Akgün, Mehmet, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Elis Yayınları, Ankara 2005.
- Atay, Hüseyin, *İslam'ı Yeniden Anlama*, Atay Ve Atay, Ankara 2001.
- Câbirî, Muhammed Âbid, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, Çev.: Ali İhsan Pala, Mehmet Şirin Çıkar, , Kitabiyât Yayınları, Ankara 2001.
- Davies, Merrily Wyn, *İslamî Antropolojinin Oluşturulması -Kendimizi Ve Başkasını Tanımak-*, Çev.: Tayfun Doğukargın, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.
- Dubuffet, Jean, *Boğucu Kültür*, Fransızcadan Çeviren: İsmet Birkan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- Düzgün, Şaban Ali, *Allah, Tabiat Ve Tarih- Teolojide Yöntem Sorunu Ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, Lotus Yayınları, Ankara 2005.
- Ebu Süleyman, A. Ahmed, *İslâm'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*, Çev.: Fehmi Kuru, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.
- Evkuran, Mehmet, "Ahlakî Yargılamanın Kaçınılmazlığı Üzerine", *Söz Ve Adalet Dergisi*, Yıl I, 2008, Sayı 6-7, ss. 13-20
- , "Belirsizlik, Tahakküm Ve Küreselleşme Bağlamında Teoloğun Gündemi", *Dini Araştırmalar Dergisi 'Küreselleşme Ve Din' Sayısı*, Yıl 6, Sayı 17, 2003, ss. 309-326.
- Fazlurrahman, *İslam'da İhya Ve Reform-Bir İslam Fundamentalizmi İncelemesi*, Çev.: Fehrullah Terkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- , "İslam Hukuk Metodolojisini Yeniden İnşaya Doğru", *İslamî Yenilenme-Makaleler-I İçinde*, Çev.: Adil Çitçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- Güler, İlhami, *İman Ahlâk İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1999.
- , *Sünnî Paradigmanın Oluşumunda Şâfiî'nin Rolü* (Seçki), Kitâbiyât Yayınları, Ankara 2000.
- Laroui, Abdullah, *Tarihselcilik Ve Gelenek-Arap Aydınlarının Krizi*, Çev.: Hasan Bacanlı, Vadi Yayınları, Ankara 1993.
- Sinanoğlu, Abdulhamit, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlâhiyat Yayınları, Ankara 2005.
- Eş-Şâfiî, Muhammed Bin İdris, *Er-Risâle*, Mısır 1940.
- "Kelam İlmi'nin Yeniden İnşâsında Geleneğin Yeri" Sempozyumu, Elazığ 2004.